

בין ישראל לעמים: הרהורים על מצב לימודי ההיסטוריה היהודית בישראל

מאת דוד נתן מאירס

נקודת ציון דוגמת יובל השישים למדינת ישראל מספקת הזדמנות פז להרהר על העבר, ולא רק להעלות על נס הישגים אלא גם להתמודד עם ליקויים. בדיון להלן אני מציע שתי פרשנויות חלופיות למצב חקר ההיסטוריה היהודית בישראל, פרשנויות הנראות תקפות והגיוניות בפני עצמן אך עומדות לא פעם בסתירה זו לזו. הפרשנות האחת מתארת את ההצלחה המרובה שנחלה בישראל, בשישים השנים האחרונות, הראייה של ההיסטוריה היהודית, הנעה סביב הציר של ציון ונטועה בתשתית האיידאולוגית והמוסדית של התנועה הציונית. הפרשנות האחרת משרטטת שורה של התפתחויות מן העת האחרונה בחקר הציונות, היישוב ומדינת ישראל המתנגשות בפן הלינארי של ראייה זו. העימות בין השתיים, המשקף מעבר בין דורי חשוב, מתנהל על רקע רחב יותר ורווי מתיחות: התפתחותה של קהילת חוקרים בינלאומית בתחום מדעי היהדות, מצד אחד, וירידת קרנם של מדעי היהדות במסגרת המערכת האוניברסיטאית הישראלית המקרטעת, מצד אחר.

א

בכל הנוגע לכתיבת היסטוריה יהודית, אין ספק ששישים השנים האחרונות הביאו עמן הצלחה מרובה. כאשר פתח יהודה ל' מאגנס את הכינוס העולמי הראשון למדעי היהדות בירושלים, ביולי 1947, כרע תחום מדעי היהדות, כמו העולם היהודי בכללותו, תחת ההרס והחורבן שהותירה אחריה השואה. בנאום הפתיחה שלו הצהיר מאגנס:

חובתנו הראשונה היא לקום לכבודם ולזכרם של מרכזי התורה שחרבו ואנשי המדע שנספו בשואה האיומה שירדה עלינו בשנים האחרונות. מי יוכל לספור את האבדות האלה? מי יוכל להזכיר את שמותיהם של רבבות הקרבנות? מי יוכל להעריך את הכוחות המדעיים והרוחניים שהושמדו?¹

באותה עת לא הייתה ביישוב אלא אוניברסיטה אחת שתיקח על עצמה את 'החובה הקדושה' – כפי שקרא לה המארגן הראשי של הכינוס, בן-ציון דינבורג (דינור) – להחיות את מדעי

* המאמר עתיד להופיע בשפה האנגלית בתוך: *Jewish History*.
1 דברי הכינוס העולמי למדעי היהדות, ירושלים תשי"ב, א, עמ' 4.

היהדות.² מאז קמו במדינת ישראל ארבע אוניברסיטאות נוספות, ועתה גם עשרות מכללות, וכולן הצטרפו למלאכת חקירת ההיסטוריה, המחשבה, הספרות והתרבות של היהודים. עשרות אנשי סגל ההוראה מלמדים מאות תלמידים את ענפיהם השונים של מדעי היהדות, בגיבוי מכלול אדיר של פרסומים אקדמיים. וכך הושגה, במידה רבה, עוד מטרה מרכזית שניסח דינור בכינוס העולמי הראשון, לייסד בציון מרכז עולמי של מדעי היהדות.

שאיפה זו היא, כמובן, בת יותר משישים שנה. רבע מאה קודם לכן, בשלהי 1924, נחנך 'המכון למדעי היהדות' של האוניברסיטה העברית, שעתידיה הייתה להיפתח זמן קצר לאחר מכן, במטרה להפוך למרכז המחקר העיקרי של מדעי היהדות בעולם. בין המייסדים של המכון היו שני היסטוריונים, דינבורג עצמו ועמיתו הגרמני יצחק בער. השניים חברו יחדיו בשנת תרצ"ה כדי לערוך את הסדרה החדשה של כתב העת 'ציון'. בדברים שכתבו במניפסט שלהם, 'מגמתנו', נתנו בער ודינבורג ביטוי לעיקרון ששימש אבן פינה של חקר ההיסטוריה היהודית בישראל מאז ועד היום: 'ההיסטוריה היהודית היא תולדותיה של האומה הישראלית'.³ בער ודינבורג יצאו חוצץ נגד 'צביונה התאולוגי-הספרותי' של ההיסטוריוגרפיה היהודית שקדמה להם, ובפרט חכמת ישראל (Wissenschaft des Judentums) בגרמניה במאה התשע עשרה. הם ביקשו למסד את חקר ההיסטוריוגרפיה היהודית על ידי הלאמתה, קרי על ידי הצבת האומה הישראלית ככוח המניע העיקרי שלה וכמושא המרכזי של המחקר. בה בעת, העיון שלהם בכוחות הפנימיים המכוונים את ההיסטוריה היהודית שיווה ממד כמו-תאולוגי ובוודאי סגולתי ל'אומה' הזאת.

נראה שהצביון הסגולתי, ואף הכמו-תאולוגי הזה, נותר על כנו גם כיום בהיסטוריוגרפיה היהודית בישראל, לנוכח ההפרדה הקיימת בין חוגי ההיסטוריה היהודית לאלה הפועלים תחת הכינוי המזור 'היסטוריה כללית'. לראשונה נתקלתי בהפרדה הזאת כאשר התחלתי את לימודי לתואר מתקדם בהיסטוריה יהודית – או, ליתר דיוק, בחוג לתולדות עם וארץ ישראל – באוניברסיטת תל אביב לפני עשרים וחמש שנה. חציית הגבול להיסטוריה הכללית לא הייתה מהלך שכיח ואף לא זכתה לעידוד. תחושת אי הייתה שההיסטוריה היהודית היא, כהוראת בער ודינור כמעט חמישים שנים קודם לכן, תולדותיה של האומה הישראלית, וארץ ישראל היא ביתה הטבעי ומקום התגשמותה. כמו כן הייתה לי תחושה חזקה שההיסטוריה היהודית במתכונתה זו – מתכונת ציונית בתכלית – נהנתה ממעמד של בכורה באקדמיה הישראלית, שבה שימשו האוניברסיטאות כלי לקידום המשימה הלאומית ולהכשרת מנהיגי העתיד (הפוליטיים, האינטלקטואליים והצבאיים) של המדינה. אפילו בתקופה של מחלוקת לאומית קשה – כמו בשנות השמונים המוקדמות של המאה העשרים שבהן למדתי בארץ – בלטה מרכזיות החוט הציוני במארג ההיסטוריה היהודית. הדבר בא לידי ביטוי לא רק בכך שנושא מרכזי בחקר ההיסטוריה היהודית היה תולדות יהודי ארץ ישראל, או תנועת היהודים אליה

2 כן-ציון דינבורג (דינור), 'עבודה משותפת ומפעלים משותפים במדעי היהדות ודרכים לארגונם', דברי הכינוס העולמי למדעי היהדות, ירושלים תשי"ב, עמ' 42.

3 'ההיסטוריה היהודית היא תולדותיה של האומה הישראלית'. ראו: 'מגמתנו', ציון, א (תרצ"ו), עמ' 1.

במרוצת הדורות, בהתאם לצו 'הפלישתינוצנטרי' של דינור. הוא בא לידי ביטוי גם בכך שרבים מבין אלה שעסקו בחקר ההיסטוריה היהודית המודרנית היו, בדרך זו או אחרת, חוקרי הציונות. כך בוודאי היו פני הדברים באוניברסיטת תל אביב. ניתן היה ללמוד בה ציונות מפי נציגות נכבדה של סגל החוג לתולדות עם וארץ ישראל, ובהם משה מישקינסקי, מתתיהו מיניץ, יוסף גורני, יעקב שביט ואניטה שפירא. הגישה הזאת לחקר ההיסטוריה היהודית לא הייתה בשום אופן נחלתה הבלעדית של אוניברסיטת תל אביב בשנות השמונים. היא הייתה אבן פינה של 'האסכולה הירושלמית' בהיסטוריוגרפיה היהודית, שלפיה ההיסטוריה היהודית סבה סביב הציר של ציון. אכן, האסכולה הירושלמית הלכה בעקבות כן-ציון דינור ופיתחה דגש חזק משלה על חקר הציונות וארץ ישראל באמצעות חוקרים כמו שמואל אטינגר, ישראל קולת, שמואל אלמוג, אביתר פריזל, גדעון שמעוני, עזרא מנלדסון, חגית לבסקי וישראל ברטל. המחויבות האידיאולוגית הראשונית להגדרת ההיסטוריה היהודית מחדש כתולדות האומה הישראלית, בשילוב עם משקלם המכריע של חוקרי הציונות וארץ ישראל, הקנו להיסטוריוגרפיה היהודית בישראל אופי ייחודי. ההתמקדות המרוכזת הזאת באומה הישראלית ככוח מניע ובציון כזירה העיקרית, העולה בקנה אחד עם השאיפות של העורכים הראשונים של כתב העת 'ציון', שינתה במידה רבה את סדר העדיפויות של מדעי היהדות כפי שגובשו לפנים באירופה, הן בגרמניה של המאה התשע עשרה הן במזרח אירופה של ראשית המאה העשרים. יתר על כן, הופעתם של חוקרים במספר חסר תקדים והתהוותה של תשתית מוסדית חזקה אפשרו הפצה של חשיבה ושל ערכים היסטוריים במעגל החברתי הרחב יותר, ובמיוחד בבתי הספר היסודיים והתיכוניים, לפי הקו של המפעל הציוני.⁴

בהערכת ההתפתחות הזאת אנחנו עדים להצטלבות של שני הזרמים, אלה הרואים ביהודים עם ככל העמים ואלה הרואים בהם עם סגולה. באף שלב קודם לא מצאו לימודי ההיסטוריה היהודית בית כה חם ויציב למחקר, להוראה ולהכשרת מורים כפי שמצאו בירושלים, ולאחר מכן במוסדות נוספים בישראל. בימים עברו הועסקו חוקרים במדעי היהדות בבתי מדרש לרבנים או במרכזי מחקר בעלי מקורות מימון בלתי יציבים. בישראל פעלו חוקרי ההיסטוריה היהודית באוניברסיטאות הנתמכות בידי המדינה, כשהם מעצבים גישה לאומית ביחס לעבר ומכשירים דורות של מורים בדרכים דומות לעמים אחרים ולתנועות לאומיות אחרות (אף שמצב המערכת האוניברסיטאית הישראלית כיום רחוק מלהיות יציב).

את הרצון הזה לפרש את המצב המדיני והמחקרי של היהודים באורח נורמלי הזין הדחף האידיאולוגי של התנועה הציונית. וכאן טמונה האירוניה. הציונות לא רק ביקשה להתעלות מעל מתחרותיה (הלאומיות והאחרות), אלא גם להטביע את תודעת הייחודיות שלה עצמה באותם מוסדות שנקראו להפוך את ההווה היהודית להווה רגילה. גם בכך היא דמתה במידה מסוימת לתנועות לאומיות אחרות, אך לציונות, שאותה תיאר טרבור-רופר כ'אחרונה, והפחות טיפוסית' מכולן,⁵ הייתה יריבה מתמשכת, הגולה, להשחית עליה את להב הייחודיות שלה. כצופה ממרחק, תחושתה היא שהנטייה הסגולתית הזאת עדיין מסוגלת לעצב – ועדיין

4 ראו, למשל: רות פירר, הסוכנים של החינוך הציוני, תל-אביב תשמ"ה.

5 ראו: Hugh Trevor-Roper, *Jewish and Other Nationalisms*, London 1962, p. 23.

מעצבת – עדיפויות מוסדיות, גם בעידן עתיר השקפות מתחרות הסובל מהתדלדלות משאבים. לשון אחר, לימודי ההיסטוריה היהודית באוניברסיטאות בישראל ממשיכים לעמוד בסימן של הדגשת הציונות, היישוב ומדינת ישראל יותר מאשר כל נושא אחר. ואולי אין זה מקרי שההיסטוריה היהודית-הגרמנית, שהיא במוכן מסוים האנטיתזה האידאולוגית לדגש הציוני (ועמוד התווך של הכוח המחקרי בגולה), נפקדה לא פעם מתכנית הלימודים של החוגים להיסטוריה היהודית בישראל, והושארה תחת זאת במסגרת 'ההיסטוריה הכללית' (לדוגמה נציין כמה חוקרים של יהודי גרמניה: סטיבן אשהיים, דן דינר, פ' שטרן, שולמית וולקוב ומשה צימרמן).

ההדגשה המתמשכת על גרסה מקומית לעבר היהודי עולה מהתפתחות מוסדית מן העת האחרונה: הופעתם של מכוני מחקר ייחודיים (דוגמת מכון בן-גוריון) או חוגים ייחודיים (לדוגמה, באוניברסיטת חיפה ובאוניברסיטת בר-אילן) המוקדשים ללימודי ארץ ישראל או מדינת ישראל. במישור אחד, ניתן לשייך את הנטייה הזאת למגמה רחבה יותר בעולם האקדמי המערבי, לפתח תכניות בין-תחומיות המוקדשות לחקר אזורים ספציפיים (למשל, לימודים אמריקניים, קנדיים, צרפתיים או גרמניים). ואולם, במישור אחר, התכניות ללימודי ישראל הן נוסף לדחף הפלשתינוצנטרי המזוהה זה מכבר עם דינור. הדגש שהן שמות על המאפיינים המייחדים את ארץ ישראל ואת מדינת ישראל מאיים להפחית גם את הרלוונטיות של היריעה הדיאכרונית של ההיסטוריה היהודית מחוץ לישראל וגם את המארג הסינכרוני של לימודי המזרח התיכון. מבחינה זו, לימודי ארץ ישראל יכולים בהחלט להנציח, גם אם באדרת חדשה, את הפלשתינוצנטריזם של הדורות הקודמים, כמו גם את ההפרדה רבת השנים בין ההיסטוריה היהודית ל'היסטוריה הכללית', אף שהם מנסים להשתחרר מדלת אמותיו של הפלשתינוצנטריזם.

כד בבד עם צמיחתם של לימודי ארץ ישראל, שהניבו ללא ספק פרות מחקריות מרשימים, פוחתת ההתעניינות במדעי היהדות באוניברסיטאות בישראל. מבחינה זו, מעניין יהיה לראות אם צמיחה זו תוכל להפוך את המגמה הזאת על פיה ותעורר את העניין הדועך במדעי היהדות. מן המפורסמות הוא שפחות תלמידים נרשמים לקורסים ופחות תקני הוראה מאוישים בחוגים להיסטוריה של עם ישראל.⁶ במקום להקדיש את לימודיהם לתרבות המקומית (היסטוריה ישראלית או יהודית), יותר ויותר סטודנטים באוניברסיטאות הישראליות בעשור האחרון מתרחקים מתחומי מחקר יהודיים. הם שבים לישראל מטיליהם בארצות רחוקות (בעיקר ארצות אסיה) כדי ללמוד על החברות, השפות והתרבויות שהכירו בטיוליהם. דפוס כללי זה של התעניינות פוחתת והולכת עומד בניגוד להתפתחויות בצפון אמריקה, ושם עלו ופרצו מדעי היהדות בעשרים וחמש השנים האחרונות עד מאוד. כמעט כל האוניברסיטאות הגדולות, ואף מספר רב של מכללות קטנות יותר, מציעות תכניות, קתדרות או מרכזים במדעי היהדות, ונראה שרובם הגדול של הסטודנטים לומדים היסטוריה יהודית

6 ראו: 'Israel No Longer the World's "Mecca" of Jewish Studies', *Haaretz*, 7 February 2008 (ראו באתר: <http://www.haaretz.com/hasen/spages/951558.html>).

מודרנית. עם זאת, בשונה מישראל, ההיסטוריה היהודית נלמדת ברובם המכריע של המקרים בחוגים להיסטוריה 'כללית', שבהם החוויה היהודית משולבת בהקשר רחב והשוואתי. מעניין לראות איזו השפעה תהיה להכנסתם של לימודי ישראל בתקופה האחרונה אל הזירה הצפון אמריקנית. אכן, קתדרות ומרכזים חדשים ללימודי ישראל, המשולבים במסגרת חוגים שונים, קמו בשנים אחרונות, במידה רבה בהשראת רצונם של תורמים יהודים (לאחר האינתיפאדה השנייה) להעניק לישראל ייצוג הוגן בקמפוסים של המכללות. בין אם מרכזים חדשים אלה קשורים מבחינה מוסדית לתכניות במדעי היהדות בין אם לאו, הם יוצרים תחרות בחקר ההיסטוריה היהודית והספרות היהודית ובמחקר של תחומים הקשורים לכך, במיוחד במצב מתמיד של לחצים כספיים. ניתן בהחלט להעלות על הדעת אפשרות שתחרות זו תדחוף את שני התחומים לנתיבים חדשים. אף ייתכן שהיחסים בין שני התחומים יהפכו למשחק סכום-אפס, עקב מעבר של מקורות מימון, של סטודנטים ושל משרות אקדמיות מן האחד לרעהו. עם זאת, מעבר לשאלת המשאבים המכרעת והבלתי נמנעת, מציבה עלייתם של לימודי ישראל באקדמיה בצפון אמריקה גם אתגר אינטלקטואלי מורכב, המהדהד אף בישראל. השאלה העומדת לדיון אינה רק כיצד מנווטים בין מחקר להסברה, כלומר, בין הציפיות של נדבנים למגמות של חוקרים בסביבה אקדמית דינמית (במיוחד בצפון אמריקה). השאלה היא גם כיצד להבטיח איזון אינטלקטואלי ומוסדי מתקבל על הדעת בין מחקר העוסק בשישים שנות היסטוריה של מדינת ישראל, הרות גורל וגדושות אירועים ככל שהיו, ובין מחקר העוסק בשלושת אלפים וחמש מאות שנות היסטוריה יהודית.

ב

לכל אורך התיאור של המחקר הישראלי שהצגתי לעיל עבר חוט מקשר לינארי, שנמתח ממגמתנו של בער ודינור ועד לעליית לימודי ישראל בימינו. העיקרון המארגן של הצינונות נתן השראה וצורה, במהלך התקופה הנדונה, למכלול מחקרי שלא רק מעמיד את ארץ ישראל כציר המרכזי של הפעילות ההיסטורית, אלא גם מזהה את השיבה אליה כגולת הכותרת של ההיסטוריה היהודית.

ואולם הנרטיב שהתווייתי זה עתה חלקי בלבד, כדרכם של נרטיבים. נרטיבים מתחרים, כפי שמגלות לנו פעם אחר פעם הגרסאות ההיסטוריות של הצד הישראלי והצד הפלשטיני, יכולים להיות נכונים (במובנים רבים) וחלקיים בעת ובעונה אחת. במקרה של המחקר הישראלי על אודות ההיסטוריה היהודית, אכן קיים סיפור אחר, סיפור המסבך את התמונה שמציירת 'האסכולה הירושלמית', הנחושה לקדם את האוריינטציה הפלשטינוצנטרית שלה.

הנרטיב הנגדי שאני מציע לגולל נפתח בהכרה שמדעי היהדות, כמו האקדמיה הישראלית בכללותה, נכנסו לשלב גלובלי חדש. טכנולוגיית המידע המיידית (דואר אלקטרוני ואינטרנט), העלייה בתדירות הנסיעות בעולם, וההזדמנויות החדשות (להוראה ולשנות שבתון) הפתוחות בפני חוקרים ישראלים, בזכות התרחבות תכניות הלימודים במדעי היהדות בצפון אמריקה ובאירופה – כל אלה תרמו להחלשת הגבולות הלאומיים של המחקר. העובדה שחוקרי ההיסטוריה היהודית מישראל שוהים לעתים קרובות בחוץ לארץ, משתתפים באופן קבוע

בכנסים (דוגמת הכנס השנתי של ה־Association for Jewish Studies), ומפרסמים באנגלית, לא רק מאפשרת מגע ויחסי גומלין סדירים עם עמיתים באירופה ובצפון אמריקה, אלא אף יוצרת מחקר ישראלי פחות מקומי ומסוגר.

ברצוני להציג שלוש מגמות המשקפות את פתיחת הגבולות האינטלקטואליים הללו; שתי הראשונות קשורות באופן ספציפי לכתיבת ההיסטוריה היהודית המודרנית, ובפרט לציונות, ואילו השלישית קשורה לזרם רחב יותר במחקר הישראלי. לקראת סוף הדיון נגלה שהנטייה להתנגד לפרשנות הלאומית המקובלת של ההיסטוריה היהודית אינה חדשה. למעשה, היא נולדה מאותו תמהיל של רגישויות אינטלקטואליות ותרבותיות שכבר היה קיים בעת יצירת המפעל ההיסטורי היהודי בארץ ישראל.

(א) הראשונה מבין המגמות הללו היא המובנת ביותר מאליה, מהרבה בחינות: צמיחת אותה חבורה של חוקרים שנכרכו יחדיו תחת השם 'ההיסטוריונים החדשים' בסוף שנות השמונים של המאה העשרים (לדוגמה, בני מוריס, אילן פפה, תום שגב ואבי שליים). אף שנבדלו בגישותיהם המתודולוגיות, בהתייחסותם למחקר ובעמדותיהם הפוליטיות, הם קראו תיגר על ההנחות שרווחו בישראל ביחס למאבק של הציונות באויב הערבי. ביוצאם חוצץ נגד התפיסה הרווחת, הם העמידו בספק את החולשה היחסית, את הבידוד ואת ההתנהגות של הכוחות היהודיים במהלך מלחמת העצמאות. הם גם ביקשו להפוך על פיה את האמונה שהציונות פעלה במישור מוסרי מורם ומיתי. אדרבה, הם ניסו למקם את הציונות בהקשר לא־יהודי רחב יותר, ובפרט בהקשר של קולוניאליזם אירופי נוקשה ואנוכי ששאף לצבור השפעה במזרח התיכון.

המאמץ המודע להתגבר על ראייה מנותקת ותלושת הקשר של הציונות ושל המאבק על ארץ ישראל הביאה את חבורת ההיסטוריונים הזאת לפרסם את מחקריהם מחוץ לעולם האקדמי הישראלי, ובעיקר בשפה האנגלית. אכן, לא בכדי עזבו החוקרים שנמנו עם החבורה הזאת את ישראל והמשיכו את לימודיהם הגבוהים מחוצה לה. על ידי כך הם לא היו כפופים להנחות המנחות של המחקר הישראלי בנושאים אלה, וכתוצאה מכך ניגשו אליהם מזווית ראייה מקיפה ומהקשר רחב יותר. העובדה שהם עצמם הפכו מושא הן לביקורת הן לניתוח מונוגרפי מלמדת על החותם שהותירו.⁷

ואולם יותר משכנעת מכך היא העובדה שכמה ממסקנותיהם השנויות ביותר במחלוקת אומצו אל חיק המסד האקדמי הישראלי. הדוגמה המובהקת ביותר לכך היא כמדומה הטענה, שהשמיע בתוקף רב במיוחד בני מוריס, שכוחות יהודיים/ישראליים גירשו בכוח ערבים פלשתינים מבתיהם במהלך מלחמת העצמאות. טענה זו, שנתפסה בעבר כהמצאה של תועמלנים פלשתינים, התקבלה לימים על דעת רוב ההיסטוריונים הישראלים של הציונות.⁸ לא הכול

7 ראו, למשל, את ההתייחסויות הבאות: Laurence J. Silberstein, *The Postzionism Debates: Knowledge and Power in Israeli Culture*, New York 1999; Efraim Karsh, *Fabricating Israeli History: The 'New Historians'*, London 2000; אלהן יקרה, פוסט־ציונות, פוסט־שואה – שלושה פרקים על הכחשה, השכחה ושליית ישראל, תל־אביב תשס"ז.

8 דרק פנסלר מציין: 'עכשיו מקובל לחשוב, כפי שבני מוריס טען בשנת 1987, כי מספר ניכר

מסכימים עם אילן פאפה שהתקיימה 'התייעצות' מזימתית שבה נרקמה קנוניה לביצוע טיהור אתני של הפלשתינאים, אך רבים יסכימו שאכן נערכו גירושים במהלך הלחימה. אימוץ המסקנה הזאת מצביע על דרגת בגרות מרשימה לגבי ההתמודדות של התרבות האקדמית הישראלית עם השגות קשות על מיתוסי יסוד, לרבות אלה שנקבעו על ידי כמה ממייסדיה שלה. אף יש בכך כדי להצביע על גבולותיה החדירים של התרבות האמורה. בולט לעין ש'ההיסטוריונים החדשים', שהוכשרו מחוץ לארץ ישראל וכתבו אנגלית, מילאו תפקיד חשוב בפתיחת הגבולות הללו. אכן, קבלת גישתם בישראל נתנה תנופה לתחום של לימודי ארץ ישראל, הן על דרך ההשראה החיובית הן על דרך התגובה השלילית.

(ב) פתיחת הגבולות הובילה להרחבת אופקים מעניינת בחקר הציונות עצמה. 'ההיסטוריונים החדשים', שפעלו לעתים בהשראת סדר יום 'פוסט ציוני' מוצהר, דחפו את חקר ישראל אל תוך מסגרת אנליטית רחבה יותר. בעקבותיהם, ועל רקע הפולמוס הסוער שעוררו מחקריהם בשנות התשעים, החל דור חדש של חוקרים, שנוכל לכנותו 'פוסט-פוסט-ציוניים', לבחון את תולדות הציונות דרך משקפיים חדשים. נקודות מבט שהתעלמו מהן או זנחו אותן בעבר זכו עתה לתשומת לב חדשה, בהשפעת מגמות קיימות במקצוע ההיסטוריה בכללותו. כך, לדוגמה, במקום העיסוק המוכר בזרמים אידאולוגיים בציונות (עבודה-חירות, הגנה-אצ"ל-לח"י), או באישים המרכזיים בתנועה (בן-גוריון, ז'בוטינסקי, ברל, בגין), מתעניינת החבורה החדשה בגישות חדשניות של היסטוריה אורבנית ותרבותית (ענת הלמן ואורית רוזין). בהיסטוריה מגדרית (דבורה ברנשטיין, רינה פלד ועופר נור) ובהיסטוריה אינטלקטואלית (איתן בלום, יותם חותם, ניצן ליבוביץ' ודימיטרי שומסקי). גישות אלה מציבות את הציונות, את היישוב ואת מדינת ישראל בהקשר חדש. חוקרים אלה פחות מנסים לקבל את הנחות היסוד של הציונות או, כמו כמה 'היסטוריונים חדשים', לדחות אותן, לעומת הדורות הקודמים של החוקרים. תחת זאת, הם מחפשים זוויות ראייה חדשות, המציגות תמונה מורכבת, מפוצלת ורבגונית יותר של הציונות. בתור שכאלה, הם מציבים למעשה מקבילה לחבורה של החוקרים הצעירים מחוץ לישראל (כמו רוני גכטמן, יהושע קרליף, ססיל קוזניץ, קנת' מוס, סיימון

של פלשתינאים גורשו מבתיים בשנת 1948, וכי היכולות הצבאיות של מדינות ערב היו פחותות בהרבה - ואילו היכולות הצבאיות של הציונים היו גדולות בהרבה מכפי שעולה מן הנתונים המספריים היבשים'. ראו: Derek J. Penslar, *Israel in History: The Jewish State in Comparative Perspective*, London-New York 2007, pp. 44-45. כמובן, לא רק 'ההיסטוריונים החדשים' הכירו בתופעת הגירושים של פלשתינאים ככוח בידי כוחות יהודיים וחקרו אותה. אניטה שפירא, הנחשבת לעתים קרובות לאבן הפינה של ממסד ההיסטוריה היהודית בישראל, כתבה על התופעה במאמרה המקיף על קבלת סיפורו של ס' יזהר, 'חרבת חזעה' (1949). ראו: אניטה שפירא, 'חרבת חזעה: זיכרון ושכחה', אלפיים, 21 (תשס"א), עמ' 9-53. יתר על כן, חוקרים ישראלים (דוגמת רוני גבאי) ופוליטיקאים ישראלים (כמו מאיר יערי ואברהם כהן ממפ"ם, אם להתייחס לשתי דוגמאות בלבד) דנו בגלוי בגירושים במגוון הקשרים מאז המלחמה ועד שנות החמישים המאוחרות של המאה העשרים. דנתי בתופעה זו, הטעונה עדיין התייחסות נרחבת הרבה יותר, בהרצאה קצרה: 'The Refugee Question: A New Look at Remembrance and Forgetting', שנישאה במסגרת 'היסטוריה וזיכרון - כנס בינלאומי בהוקרה לפרופ' אניטה שפירא, אוניברסיטת תל-אביב, 28 במאי 2008.

רבינוביץ', בארי טרכטנברג, קלמן וייזר) שחקרו במהלך העשור האחרון את הקרקע הפורייה של הלאומיות היהודית – לעתים קרובות הלא ציונית – בגולה.⁹ פרי מחקרן של שתי הקבוצות, החוקרים הישראליים והלא ישראליים, פותח פתח להתעמקות חשובה ונרחבת בהיסטוריה של הלאומיות היהודית בראשית המאה העשרים, שאינה הולכת שבי אחר תחושת העליונות הטלאולוגית המאפיינת את תפיסת ההיסטוריה הקלסית של הציונות.

(ג) התפתחות מעט מוקדמת יותר הקשורה לכך ניתן למצוא במכלול המחקרים הבודדים את עצם הכתיבה ההיסטורית בחסות הציונות, מעמידים אותה בהקשרה ועורכים לה דקונסטרוקציה. במקרה האישי שלי, זכור לי שקלטתי בצורה מוחשית למדי את ההצגה הציונית של ההיסטוריה היהודית כאשר למדתי באוניברסיטת תל אביב בראשית שנות השמונים. אף הייתה לי תחושה שאצליח לראות ביתר קלות את התופעה הזאת בעין ביקורתית על ידי חקירתה מחוץ לישראל. תחושה זו זכתה לאישוש כאשר חוקר ישראלי מכובד ניסה להניא אותי מחקרת דור המייסדים של המחקר ההיסטורי היהודי בירושלים, בטענה שמוטב לו להיסטוריון להשאיר מחקר כזה – כלומר, מחקר העוסק בהרהורים על היסטוריוגרפיה – לשנות הדמדומים של הקריירה שלו. מעצה זו הסקתי, לפחות למיטב הבנתי, שאין דין חקר ההיסטוריוגרפיה כדין חקר ההיסטוריה, וחקר ההיסטוריוגרפיה הוא עיסוק משני שראוי להתמסר אליו רק לאחר סיום המסה העיקרית של העבודה – העבודה הארכיונית.

למרות הגישה הזאת, החלו כמה חוקרים בני דורי לבחון את חוקרי ההיסטוריה היהודית המודרנים תחת אור הזרקורים, כשהם משלבים במחקריהם ניתוח של כתבים שפורסמו עם מקורות ארכיוניים שלא פורסמו. את המגמה הזאת קידם מאוד החיבור 'זכור' ליוסף חיים ירושלמי (1982), ששרטט דיוקן מפוכח של ההיסטוריון המודרני, אך גם פתח שיח מחקרי שלם וחדש סביב הכוונה והתפקיד של כתיבת היסטוריה יהודית. היריב העיקרי של ירושלמי בדיון שהתפתח עם פרסום הספר היה עמוס פונקנשטיין המנוח, שייחס להיסטוריון הלאומי המודרני, בתור 'כוהן של תרבות', משמעות הנעדרת מחיבורו של ירושלמי.¹⁰

גם תלמידיהם של ירושלמי ושל פונקנשטיין פנו לעיון בעולמו של ההיסטוריון היהודי

9 יש לציין שכמה היסטוריונים בכירים יותר חקרו את הלאומיות היהודית בגולה בפירוט ניכר קודם לכן. המחקרים הללו כוללים את עבודתם החלוצית של שני חוקרים מירושלים: Jonathan Frankel, *Prophecy and Politics: Socialism, Nationalism, and the Russian Jews, 1862–1917*, Cambridge 1981; Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington, IN 1983; idem, *On Modern Jewish Politics*, New York 1993. מאותה תקופה, ראו את ניסיונו של דיוויד ביאל להשיב בינה פוליטית ופעילות פוליטית ליהודי הגולה: David Biale, *Power and Powerlessness in Jewish History*, New York 1986.

10 Amos Funkenstein, 'Collective Memory and Historical Consciousness', *History and Memory*, 1 (1989), pp. 5–26. יש להזכיר גם את מחקריהם של חוקרים ישראלים בני דור הביניים, ובכללם: דניאל בלטמן, למען חירותנו וחירותכם – הבונד בפולין, 1949–1939, ירושלים תשנ"ו; Yfaat Weiss, 'Central European Ethnonationalism and Zionist Binationalism', *Jewish Social Studies*, 11 (Fall 2004), pp. 93–117. ראו עתה גם את מחקרו של ההיסטוריון הציוני הוותיק יוסף גורני, חלופות נפגשות – מפלגת ה'בונד', תנועת הפועלים העברית ו'כלל ישראל', 1985–1897, ירושלים תשס"ה.

המודרני. אמנון רז-קרקוצקין היה הפורה ביותר מבין התלמידים האלה בישראל.¹¹ בכתביו על המושג 'שלילת הגלות' בהיסטוריוגרפיה הציונית הציע רז-קרקוצקין קריאה יסודית בכתבי האבות המייסדים של 'האסכולה הירושלמית', ובהם בער, דינור וגרשם שלום.¹² יתר על כן, טענתו שתפיסת הגלות היהודית של הציונות שאולה מתפיסה פרוטסטנטית מוקדמת יותר, של ביטול הברית בין האל ובין היהודים, היא אחד הניסיונות הנועזים ביותר לרדת לשורשי התשתית האידאולוגית של המפעל הציוני בכללותו. מעייניו של רז-קרקוצקין אינם נתונים אך ורק לניתוח עבודתם של היסטוריונים מן העבר. כחלק מסדר היום הפוליטי המוצהר שלו, הוא גם מנסה לדחוק בהיסטוריון בן זמננו 'להשיב להווה את אותו עבר ששלילתו היא חלק מההווה'.¹³ חיבורו של רז-קרקוצקין לתואר דוקטור על ההיסטוריוגרפיה הציונית לא היה מחקר יחיד ברוח זו. הסוציולוג אורי רם ושני חוקרים שכתבו חיבורים לשם קבלת התואר דוקטור, אריאל ריין ודניאל מרום, חקרו את הפעילויות ההיסטוריוגרפיות והחינוכיות של בן-ציון דינור, ההיסטוריון הציוני הפרדיגמטי, שכהן כשר החינוך הרביעי של ישראל.¹⁴ החיבור בין היסטוריה לחינוך בדרכם של היסטוריונים ציונים, הבולט כל כך אצל דינור, המשיך להעסיק חוקרים גם בשנים האחרונות. יצחק קונפורטי ודן פורת בחנו שניהם את המפגש בין שני התחומים הללו ועמדו על העברת ערכים ציוניים מן התרבות האקדמית הגבוהה אל מוסדות חינוך עממיים ולהפך.¹⁵ טיבם של היחסים הללו מביא את פורת, והיסטוריונים נוספים של החינוך, לחקור ספרי לימוד ותכניות לימוד בחיפוש אחר סימנים לצווים חינוכיים לאומיים.¹⁶ המחקר ההולך וגובר על אודות ההיסטוריוגרפיה הציונית משקף התבוננות פנימית בתולדות

11 יש מקום להזכיר מן ההקשר האמריקני גם את תלמידו של פונקנשטיין, דיוויד ביאל, שכבר בשנת 1979 ערך מחקר על גרשם שלום, כנראה הדמות החשובה ביותר במדעי היהדות בישראל במהלך המאה העשרים. ראו: David Biale, *Gershom Scholem: Kabbalah and Counter-History*, Cambridge, Mass. 1979

12 ראו המסה בשני חלקים של רז-קרקוצקין, 'גלות מתוך ריבונות: לביקורת "שלילת הגלות" בתרבות הישראלית', תיאוריה וביקורת, 4 (1993), עמ' 23-55; 5 (1994), עמ' 113-132; הנ"ל, ייצוגה הלאומי של הגלות - ההיסטוריוגרפיה הציונית ויהודי ימי הביניים, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל אביב, 1996.

13 רז-קרקוצקין, 'גלות מתוך ריבונות', שם, ד, עמ' 49.

14 Uri Ram, 'Zionist Historiography and the Invention of Modern Jewish Nationhood: The Case of Ben Zion Dinur', *History and Memory*, 7, 1 (1995), pp. 91-124; אריאל ריין, ההיסטוריון הבינוני אומה - צמיחתו של בן-ציון דינור ומפעלו ביישוב, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א; דניאל מרום, הגותו ופועלו של בן-ציון דינור כמחנך, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ס.

15 יצחק קונפורטי, זמן עבר - ההיסטוריוגרפיה הציונית ועיצוב הזיכרון הלאומי, ירושלים תשס"ז; Dan Porat, 'One Historian, Two Histories: Jacob Katz and the Formation of a National Israeli Identity', *Jewish Social Studies*, 9, 3 (2003), pp. 56-75; idem, 'The Nation Revised: Teaching the Jewish Past in the Zionist Present (1890-1913)', *ibid.*, 13, 1 (2007), pp. 59-86

16 ראו גם: היסטוריות - לקראת דיאלוג עם האתמול, בעריכת אייל נווה ואסתר יוגב, תל-אביב תשס"ב.

המחקר הישראלי. אמנם, לא הכול סבורים שזרכם המחקרית רלוונטית לפוליטיקה העכשווית כמו רז'קרוצקין. ואולם, המחקרים הנזכרים מובילים לניתוח הטענות השכיחות בדבר אובייקטיביות בחקר ההיסטוריה היהודית בישראל, שכן הם חושפים את המגמות האידאולוגיות ואת המניעים האישיים של ההיסטוריונים שבהם מדובר. הרווח ממהלך היסטוריוגרפי מעין זה אינו טמון ביחס של ביטול לדור החוקרים הקודם, תוך חזרה מבלי משים על טענותיהם לאובייקטיביות, אלא בהעלאת סף הרגישות והמודעות של החוקרים: על החוקר להבין את הגורמים המורכבים המעצבים את נקודת המבט המחקרית שלו עצמו ב'כאן' וב'עכשיו'. ניתן להגיע לחידוד הראייה מתוך הקדשת תשומת לב רבה יותר למוסדות שבהם פעל הממסד ההיסטוריוגרפי היהודי ולבחירתם בעין ביקורתית יותר מבעבר. תשתית לסוג כזה של עבודה משמשת הסדרה בת שני הכרכים על תולדות האוניברסיטה העברית, שנכתבה לרגל יובל השבעים למוסד זה, בשנת 1995.¹⁷ בעקבות המיזם הגדול הזה כתב אורי כהן חיבור נוקב בתחום הסוציולוגיה ההיסטורית, המוקדש ליחסים שבין האוניברסיטה העברית ובין אותה מדינה וחברה שהיא התימרה לשרת לעתים קרובות.¹⁸ דרושים מחקרים נוספים על ההיסטוריה המוסדית של אוניברסיטאות בישראל ועל ממסד ההשכלה הגבוהה בישראל – לא רק כדי להבהיר את דרכי העיצוב של ההיסטוריה היהודית בישראל, אלא גם כדי להבין את התסבוכת שבה נתונה כיום המערכת כולה.

(ד) המגמה האחרונה העומדת בניגוד לתפיסה המיתית של 'האסכולה הירושלמית' הפלשתיתנוצנטרית ראויה לתשומת לבנו אף שאינה קשורה מעיקרה להיסטוריה היהודית בעת החדשה. כוונתנו למחקר המערער על הרעיון של כוח ייחודי המניע את ההיסטוריה היהודית, באמצעות הסוכן הראשי שלה, העם היהודי, לעבר ה־telos הגאוגרפי שלה בארץ ישראל. בהאמינו בתבנית הסגולתית של ההיסטוריה היהודית, לא נותר ליצחק בער אלא לשאול, במשפט האחרון של ספרו הקצר גלות (1936), אם ייתכן שקיים 'כוח שהוא מנשא את העם היהודי למעלה מכל קשריות היסטורית-סיבתית'.¹⁹ ואילו עמיתו למערכת בכתב העת 'ציון', דינור, האמין שתיוקן ציוני לדורות קודמים של חוקרים יהודים חייב לדחוף לקדמת הבמה את 'הסיבתיות הפנימית' המניעה את העם היהודי (ומושכת אותו בחזרה אל מולדתו).²⁰ כפי שניתן לצפות מ'כוחה' לאומי (אם להשתמש במושג של פונקנשטיין ושל אנתוני סמית), החליף דינור את הרצון האלוהי ברצון הלאומי כמקור של הסיבתיות הזאת. שינוי הערכים

17 ראו: שאול כ"ץ ומיכאל הד (עורכים), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים – שורשים והתחלות, ירושלים תשנ"ז; חגית לבסקי (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים – התבססות וצמיחה, ירושלים תשס"ה.

18 אורי כהן, ההר והגבעה – האוניברסיטה העברית בירושלים בתקופת טרום העצמאות וראשית המדינה, תל-אביב תשס"ז. על אוניברסיטת ברי-אילן ראו: מנחם קליין, ברי-אילן – אקדמיה, דת ופוליטיקה, ירושלים תשנ"ח.

19 יצחק בער, גלות, ירושלים תש"ם, עמ' קט.

20 לתפיסה זו יש נוכחות בולטת במבוא של דינור לכרך הראשון של ישראל בגולה, תל-אביב תשי"ח, עמ' 23 ואילך.

הזה, יש להוסיף, עוזר להבין את ההילה הכמעט קדושה שאפפה את חקר ההיסטוריה היהודית בירושלים, וכן את הצורך להפריד בינה ובין 'ההיסטוריה הכללית' הטמאה יותר.

בעשורים האחרונים היו מי שקראו תיגר, בדרכים מעניינות ומועילות, על התפיסה בדבר סיבתיות פנימית המניעה את ההיסטוריה היהודית. אחד המקרים הראויים ביותר לציון היה מאמרו המפורסם של ישראל יובל מעל דפי כתב העת הזה לפני כחמש עשרה שנים (תשנ"ג), בדבר הקשר שבין התגובה היהודית המרטירולוגית צמאת הנקם למסע הצלב הראשון ובין הופעת עלילת הדם הנוצרית.²¹ יובל הניח שקיים מאגר תת קרקעי המאפשר חילופי ערכים תרבותיים בין קבוצות משיקות שנחשבו מזה זמן נפרדות ועוינות. ובמקרה זה, המרכיבים של הרגש האנטי נוצרי החריף בקרב היהודים נקלטו בסביבה הנוצרית והופנו בחזרה נגד היהודים. השרשרת הסיבתית הזאת, על פי טענתו, הופעלה לא בידי כוחות קוסמיים או מגמות פנימיות גורפות, אלא דווקא מכוח השפעות מקומיות ואישיות ביותר.

יובל עזב די בבירור את עולם המושגים הירושלמי של חוקרי ההיסטוריה היהודית בני דורות קודמים, שטענו לסיבתיות פנימית בהיסטוריה היהודית. אחד החידושים בגישתו של יובל היה ההצבעה על רב-כיווניות של השפעה: התרבות היהודית השפיעה על התרבות הנוצרית בדרכים לא מודעות אך סיבתיות, ולא הייתה רק השפעה הפוכה. היסטוריונים אחרים התרחקו צעד נוסף מן העולם ההוא, והעדיפו להשאיר מאחור את המושג 'השפעה', המשמש זמן רב ככלי מקובל לחקירה היסטורית.

החדשנות שהביאו כמה מעמיתיו של יובל מתמקדת בטענה ש'השפעה' אולי אינה הדרך הטובה ביותר לתיאור יחסי הגומלין בין התרבות היהודית לתרבויות הלא יהודיות. הם הניחו כי היהודים היו נתונים באופן מתמיד ובלתי נמנע במשא ומתן ובחילופים תרבותיים עם החברה הלא יהודית שבקרבה חיו. במקום לתאר את המשא ומתן הזה כהתנגדות מהוללת או ככניעה מוגת לב להשפעה 'חיצונית', הם תיארו מרחב שבו יהודים ולא יהודים יצרו יחסי גומלין אלה עם אלה, כשהם שוחים במאגר משותף של נורמות חברתיות ושל ערכי תרבות. כך, למשל, ההיסטוריון ישראל ל' לוי מירושלים התייחס למרחב הזה בדיונו על היחסים בין היהדות להלניזם בעת העתיקה המאוחרת.²² במקביל, חוקר ימי הביניים ג'רמי כהן מתל אביב קורא לחוקרים לשים לב היטב ל'מכנה המשותף של התרבות היהודית והתרבות הנוצרית בימי הביניים', במקום לצייר שתי ישויות נפרדות המתנגדות או קוראות זו לזו.²³ דומה שהביקורת המפורשת ביותר למודל ההשפעה הושמעה מפי משה רוסמן, במאמר פרוגרמטי משנת 2002: 'A Prologomenon to the Study of Jewish Cultural History'. בהתייחסו לאופי חילופי התרבות בין היהודים לפולנים בימי הביניים ובראשית העת החדשה, טען רוסמן כי 'חוסר האפשרות המוכרת להתחקות אחר אופני העברה מייתרת את השאלה מי השפיע

21 ישראל יובל, 'הנקם והקללה, הדת והעלילה: מעלילות קדושים לעלילות דם', ציון, נח (תשנ"ג), עמ' 90-33.

22 ראו: ישראל ל' לוי, יהדות ויוונוּת - עימות או מיווג?, ירושלים תש"ס, עמ' 11 ואילך.

23 ראו: ג'רמי כהן, "'גזירות תתנ"ו'" - המאורעות והעלילות: סיפורי קידוש השם בהקשרם התרבותי-החברתי, ציון, נט (תשנ"ד), עמ' 169-208.

על מי. בתור חלופה לכך, הוא מציע להבין את התרבות היהודית כתוצר של רב-מערכתיות דינמית, אינטראקטיבית ורב-כיוונית.²⁴ אין זה מקרי לגמרי שהחוקרים הללו משתייכים לחבורה בינלאומית גדולה יותר של אנשי מדע מתחום מדעי היהדות, השואפים להרחיק לכת מעבר למודל השפעה נוקשה (ודניאל בויארין, אריך גרוואן ופטר שפר הם בין הבולטים שבהם). כל החוקרים הללו – מלבד יובל – נולדו בארצות הברית וקיבלו בה את הכשרתם האקדמית.²⁵ הם נחשפו אפוא בדרך שונה למכלול הנוהגים ההיסטוריוגרפיים וההנחות ההיסטוריוגרפיות המנחות לעומת עמיתיהם ילידי ישראל. אכן, חשיפתם להבנה שונה של התהוות התרבות היהודית, במידה רבה הודות לגרשון כהן המנוח,²⁶ סייעה לעצב נתיבי מחקר חדשים בלימודי ההיסטוריה היהודית בישראל. טרם נכתב מחקר על תפקידם והשפעתם בישראל, במהלך עשרים וחמש השנים האחרונות, של חוקרים בתחום מדעי היהדות שהוכשרו בארצות הברית. דומני שיש מקום לכך, במיוחד לאור הפתיחות והמגוון המתודולוגיים שהם הכניסו לחקר ההיסטוריה היהודית. למעשה, בחינה מחדש של מרכזיות מושג ה'השפעה' ככלי עיקרי להסברת ההיסטוריה מביאה אותנו לבחון מחדש – ולמחוק באופן חלקי – את הגבולות הבנויים שחצצו בעבר בין היסטוריה יהודית ל'היסטוריה כללית'.

ג

המגמות שסקרנו מציינות תמונה מורכבת למדי של מצב לימודי ההיסטוריה היהודית בישראל בשנת השישים למדינה. במקום להצטרף לסיפור של לינאריות, סגירות ושמרנות אידאולוגית, הן מספרות סיפור של ניתוח אמנות, של חדשנות ושל פתיחות. ואולם, ביחס לנקודה זו עלינו לציין גם את נטייתם המתמדת של היסטוריונים בני דור מסוים להאמין שהם השיגו זווית ראייה חדשה ובהירה שקודמיהם הנאיבים לא זכו לה. מפתה ככל שיכול להיות הדחף הזה, אל לנו להתעלם מן הדרכים שבהן אבותינו האקדמיים מפריכים את ההנחות – הלא תמיד אוהדות – שלנו לגביהם.

כך, למשל, יצחק בער, שזנח לפרקים את עמלו הארכיוני הדקדקני לטובת התרפקות על הכוח המיסטי המכוון את ההיסטוריה היהודית, לא היה עיוור לעובדה שיהודים ונוצרים קיימו ביניהם בפועל יחסי גומלין והחליפו ביניהם ערכי תרבות באירופה של ימי הביניים. בדברים שכתב מעל דפי 'ציון' בשנת תש"י, הוא דן באופי הדמוקרטי של הקהילה בימי הביניים,

24 Moshe Rosman, 'A Prologomenon to the Study of Jewish Cultural History', *Jewish Studies, an Internet Journal*, 1 (2002), pp. 118, 119

25 כך גם ההיסטוריון קנת סטאו, שלימד עד פרישתו באוניברסיטת חיפה, המפרש את איטליה של תקופת הרנסנס כ'רחוב דו-סטרי' שבו יהודים ונוצרים ינקו אלה מאלה והנחילו אלה לאלה נורמות תרבותיות. ראו: Kenneth Stow, *Theater of Acculturation: The Roman Ghetto in the Sixteenth Century*, Seattle 2001, p. 69

26 ראו את נאומו החשוב משנת 1966, 'The Blessing of Assimilation in Jewish History', בתוך: Gerson Cohen, *Jewish History and Jewish Destiny*, New York 1997, pp. 145–156

נושא חביב עליו, שהעיד על רצונו לבסס טיפוס אידיאלי חוזר ונשנה של יהודי – יהודי חוצה דורות ואנכרוניסטי למדי, יהודי אדוק ודמוקרטי בנטייתו.²⁷ ואולם במאמר אחר, משנת תרצ"ח, הוא הלך בכיוון שונה, בהעמידו על כך שהדמיון בין הקהילה לעיר הנוצרית בימי הביניים 'מתבאר רק ע"י מגע ישר שבין יהודים ונוצרים. היהודים קבלו מן הנוצרים את מושגיהם והגדרותיהם וסגלו אותם לתנאיהם המיוחדים'.²⁸ בער טרם טען אז, כמו כמה היסטוריונים בני זמננו שהזכרנו לעיל, ש'השפעה' אולי אינה הכלי הרגיש ביותר לניתוח יחסים היסטוריים בין קבוצות. עם זאת, הוא גם לא יכול היה להכחיש שמתכונת הקהילה הייתה תוצר של סביבתה המקומית, ולא רק של כוח חיים לאומי ייחודי ומיסטי.

ניתן עוד להרחיב את הדיבור על הדרכים שבהן פעלו בני דור המייסדים של החוקרים הירושלמים שלא על פי הסטראוטיפ של כוהנים קדושים בשירות אורתודוקסיה היסטוריוגרפית לאומית חדשה.²⁹ כך, למשל, גרשם שלום ידוע כמי שקשה לשבצו בקטגוריה ברורה, שכן הוא התנגד לתפיסה פלשתינוצנטרית צרה של העבר ונשבע אמונים, כמו רבים מעמיתיו, לאידיאל של 'מדע טהור'. יחד עם זאת, הוא ועמיתיו בני הדור הראשון האמינו כי על כתפיהם מוטלת המשימה להניח את היסודות המוסדיים והאינטלקטואליים לשכתוב ציוני של ההיסטוריה היהודית.

לאור הדברים ניתן להסיק מסקנה בנלית למדי אך הכרחית: ההשקפה ההיסטוריוגרפית של כל דור ודור מעוצבת על ידי רגישויות רבות וסותרות. הדבר נכון במיוחד ביחס לדור המייסדים של מדעי היהדות בארץ ישראל, אשר היו – ונותרו לכל אורך חייהם – בשלב מעבר גאוגרפי ותרבותי שנע בין אירופה לציון. אלה שהלכו בעקבותיהם הצליחו לבצר את היסודות הללו, כשהם שמים דגש חזק במיוחד על הממדים המקומיים של ההיסטוריה היהודית, בפרט לאור התמיכה המשתמעת והמפורשת של המדינה. הדור הנוכחי של החוקרים הישראלים בתחום ההיסטוריה היהודית מוצא את עצמו בחבלי המסע התרבותי והאינטלקטואלי שלו עצמו, כשהוא עובר מן החיק המנחם של המליצה ההיסטוריוגרפית המקומית על נקודות החוזק האקדמיות הידועות והנטייה הפוליטית המוכרת שלו, אל עולם נרחב יותר ומוכר פחות שנוגד מתוך גלובליזציה, על ההבטחה הניכרת הטמונה בו לחציית גבולות מתודולוגית ואינטלקטואלית. התוצאה של תהליך זה היא גם הרחבת האופקים הקונצפטואליים הישנים וגם אימוץ מכלול חדש של עדשות רבות עצמה, המופנות בחזרה אל הציונות עצמה.

[תרגם מאנגלית: להד לזר]

27 יצחק בער, 'היסודות וההתחלות של ארגון הקהילה היהודית בימי הביניים', ציון, טו (תש"י), עמ' 41-1.

28 הנ"ל, 'המגמה הדתית החברתית של "ספר חסידים"', ציון, ג (תרצ"ח), עמ' 1-2.

29 ראו, למשל: David N. Myers, 'Was There a "Jerusalem School"? An Inquiry into the First Generation of Historical Researchers at the Hebrew University', *Studies in Contemporary Jewry*, 10 (1994), pp. 66-92.

